

Dariusz Dziadosz

Lewici i kapłani w Księdze Powtórnego Prawa

Verbum Vitae 17, 43-67

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

LEWICI I KAPŁANI W KSIĘDZE POWTÓRZONEGO PRAWA

Ks. Dariusz Dziadosz

Po gruntownej analizie wielu biblijnych tradycji, które pochodzą z różnych epok i odmiennych środowisk, należy stwierdzić, że kluczem do wiarygodnej rekonstrukcji dziejów kapłaństwa w Izraelu jest w dużej mierze precyzyjne ustalenie relacji pomiędzy kapłanami a lewitami oraz dokładne określenie funkcji, kompetencji i pozycji społecznej, jaką te instytucje zajmowały w strukturze i historii izraelskiego narodu. Wzajemna relacja tych dwu środowisk tak ściśle związanych z jahwistycznym kultem w Izraelu zajmuje dużo miejsca w tekstach Pięcioksięgu, choć trzeba pamiętać, iż w przeważającej części są to teksty bardzo złożone pod względem redakcyjnym i zwykle dość zawile w interpretacji¹. Ale to nie jedyna trudność. Dużym problemem w tej materii jest to, iż główne tradycje Pięcioksięgu, czyli korpus tekstów kapłańskich i przekazy deuteronomiczne, ujmują zagadnienie wzajemnych relacji kapłanów i lewitów w sposób dość fragmentaryczny, a co istotniejsze, niezmiernie zróżnicowany i niejedno-

¹ Trzeba pamiętać, że wiarygodna i uprawniona ocena tych tekstów jest niezmiernie istotna, ponieważ rzuca wiele światła na genezę i rozwój koncepcji kapłaństwa w Izraelu, sukcesję tego urzędu, a także obowiązki i pozycję konkretnych rodów kapłańskich w społeczności hebrajskich pokoleń.

znaczny, co w konsekwencji prowadzi do niejednakowej oceny tego zagadnienia przez egzegetów. Zdarza się więc, że stosunek kapłanów do lewitów jest ukazywany w przekazach biblijnych pozytywnie, niekiedy mówi się nawet o wspólnym pochodzeniu i harmonijnej współpracy tych dwu instytucji i ich jednakowo mocnym związku z Jahwe. Częściej jednak relacja ta jest prezentowana w kategorii daleko posuniętej rywalizacji a nawet pewnej wzajemnej niechęci, czego wymownym dowodem jest na przykład tekst proroka Ezechiela 44,9-31, który bardzo surowo ocenia lewitów i wyraźnie przeciwstawia ich służbę posługiwaniu kapłanów.

Najbardziej fundamentalna i do dziś utrzymywana przez wielu naukowców teza głosi, iż podział na kapłanów i lewitów jest w Biblii czymś wtórnym i nie był znany przed niewolą babilońską². Do tego okresu wszyscy kapłani byli Lewitami, czyli wywodzili się z pokolenia Lewiego, a wszyscy Lewici byli potencjalnymi kapłanami, to znaczy mieli prawo podejmować funkcje kapłańskie, choć w praktyce tego nie czynili z różnych względów. Utworzenie duchowieństwa niższej kategorii (lewici) jest udokumentowane w Biblii dopiero w księdze Ezechiela (44,9-31), która w swej wizji odnowionej świątyni i kultu odwołuje się pośrednio do czasów reformy religijnej przeprowadzonej przez judzkiego króla Jozjasza. Jak się powszechnie przyjmuje, jednym z owoców tej działalności reformatorskiej była znacząca degradacja wszystkich kapłanów pracujących poza Jerozolimą, to znaczy właśnie lewickich administratorów i stróżów sanktuariów rozsianych na terenie całego Izraela. W perspektywie obowiązującej wtedy idei centralizacji kultu byli oni identyfikowani z tzw. kapłanami wyżyn, dlatego też zostali zredukowani do rangi drugorzędnych sług centralnej świątyni Izraela. Zwolennicy tej teorii wychodzą też z założenia, że określenia «kapłan»

² J. Wellhausen, *Prolegomena to the History of Israel*, Gloucester 1973, s. 159-164; D. Kellermann, «lěwî», w: G. Botterweck, H. Ringgren, *TDOT*, t. VII (Grand Rapids 1984) 483-503.

i «lewita» funkcjonują w księdze Powtórzonego Prawa jako wyrazy bliskoznaczne, gdyż księga ta pragnie ukazać wyjątkową koncepcję lewitów, mocno akcentując ich rolę w społeczności izraelskiej i trwałą obecność w sprawach kultu. Dowodem na to jest choćby używana tylko w tej księdze formuła *hakkōhānīm hałewiyyīm* «kapłani-lewici», która zdaje się sugerować jakościową równość i komplementarność tych dwu instytucji.

Każda dyskusja poświęcona wielowątkowej i skomplikowanej wizji kapłańskiej i lewickiej posługi w tekstach Powtórzonego Prawa musi wyjść od niespotykanego w innych księgach biblijnych tak wielkiego nacisku na wybraństwo Boże rodu Lewiego i jego uprzywilejowaną rolę pośród pozostałych szczepów hebrajskich. Deuteronomium podkreśla wyjątkowy status tego pokolenia polegający na tym, iż jego członkowie zostali wyłączeni przez Boga spośród innych rodów po to, by jako jedyni mogli sprawować święte czynności kapłańskie w bezpośredniej bliskości Przybytku. Tekst Pwt 10,8-9, który jest najpełniejszą ilustracją powyższej tezy, podkreśla trzy fundamentalne kwestie. Najpierw dowodzi, iż wybór pokolenia Lewiego do pełnienia funkcji kapłańskich jest wolą samego Jahwe; następnie obszernie precyzuje kapłańskie funkcje lewitów, którymi są: noszenie arki przymierza, troska o sprzęty kultowe i służba w Przybytku Pańskim oraz błogosławienie ludu³ (por. Lb 1,48-53; 3,1-10; 4,1-33); i w końcu, wiersz 10,9 definiuje wyjątkowo określoną pozycję socjalną i materialną lewitów. Ich uprzywilejowana służba kultyczna sprawowana w bezpośredniej bliskości Jahwe i wynikający stąd ścisły związek z Bogiem będą

³ Do rytu błogosławieństwa Deuteronomium przywiązuje bardzo dużą wagę. W formie kapłańskiego błogosławieństwa ujmuje pożegnalną mowę Mojżesza (33,1-29), która, tak jak błogosławieństwo Jakuba w Rdz 49,1-28, obejmuje wszystkie dwanaście pokoleń Izraela, zapowiadając ich przyszłość. Warte zauważenia jest to, że w błogosławieństwie Mojżesza na plan pierwszy wysuwa się już nie pokolenie Judy (Rdz 49,8-12), lecz ród Lewiego (Pwt 33,8-11), nad który patriarcha Mojżesz przyzywa specjalnego błogosławieństwem Jahwe (33,11).

przekładać się także na ich zewnętrzny status w obrębie społecznej struktury Izraela, dlatego też lewici, w odróżnieniu od pozostałych pokoleń, nie otrzymają własnej ziemi, gdyż ich dziedzictwem będzie ich Bóg (por. 18,1-8). W kontekście pozostałych tradycji biblijnych, teksty deuteronomiczne nie tylko w wyjątkowy sposób precyzują religijny i społeczny status lewitów, ale też używają charakterystycznej terminologii na ich określenie. Deuteronomium, mówiąc o kapłanach, wiąże ich ściśle z rodem Lewiego i zazwyczaj nazywa *hakkōhānīm halāwīyyīm* «kapłanami-lewitami» (lewickimi kapłanami).

Od dziesięcioleci trwa ożywiona dyskusja wśród egzegetów na temat właściwego sensu pojęć: «kapłan» i «lewita» w tej księdze oraz w pozostałych tradycjach Pięcioksięgu. Jedni sądzą, iż dla autora tradycji deuteronomicznej obydwie te pojęcia miały wydźwięk synonimiczny, to znaczy, że każdy kapłan mógł być określony pojęciem «lewita» i odwrotnie, każdy lewita był uważany za kapłana. Taka sytuacja jest czymś zupełnie odmiennym od tego, co spotykamy w tekstach kapłańskich (P). Dla autora kapłańskiego bowiem tytułem «kapłani» byli określani tylko ci przedstawiciele pokolenia Lewiego, którzy wywodzili się bezpośrednio od Aarona. Wszyscy pozostali byli nazywani po prostu lewitami. Dla deuteronomicznego edytora kapłanami potencjalnie mogli być wszyscy potomkowie Lewiego, ale w istocie byli nimi tylko ci lewici, którzy sprawowali czynności liturgiczne w sanktuarium jerozolimskim (Pwt 18,1-8). Można by zatem sądzić, iż pojęcie «lewita» ma w tekstach deuteronomicznych wydźwięk etniczny i wskazuje na pochodzenie, zaś termin «kapłan» ma sens funkcjonalny, wskazując na wypełnianą misję kapłańską. Są jednak i tacy uczeni, którzy uważają, że pojęcia «kapłan» i «lewita» nie są w prawie deuteronomicznym wyrazami bliskoznacznymi. Według nich, kiedy to prawo używa tytułu «kapłan», ma na myśli duchowieństwo wyższego rzędu, które miało dostęp do składania ofiar na ołtarzu i innych praktyk kultycznych w sanktuarium. Natomiast, gdy używa terminu «lewita» wskazuje albo na wszystkich członków pokolenia Lewie-

go, którzy mogli sprawować czynności kapłańskie, albo na tak zwanych «przybyszów» gērîm⁴, to znaczy tych, którzy nie otrzymali lub nie zdobyli własnej ziemi w Palestynie, albo też ma na myśli personel kultyczny niższego szczebla, który nie miał bezpośredniego przystępu do ołtarza, ofiar i czynności kapłańskich, a jego głównym celem było nauczanie prawa oraz liturgiczne i moralne instruowanie pielgrzymów⁵.

Analizując poszczególne teksty księgi Powtórzonego Prawa, można istotnie dojść do wniosku, że czynią one różnicę pomiędzy kapłanami i lewitami, choć ta różnica nie jest aż tak widoczna jak w przypadku tradycji kapłańskich. Obie te instytucje zyskują w Deuteronomium jednakową uwagę, obie są wspomniane 14 razy i obie są podobnie scharakteryzowane, jeśli chodzi o wypełniane przez nich zadania i posiadane kompetencje. Co więcej, Powtórzone Prawo przydziela obydwu tym urządzeniom nawet dwie identyczne funkcje, to znaczy troskę o przechowywanie i wyjaśnianie pisanego prawa i tradycji oraz prawo do noszenia arki przymierza (Pwt 17,18; 31,9.25-26; por. 10,8). We

⁴ Powtórzone Prawo używa specjalnej terminologii na określenie tej grupy społecznej Izraela: «lewita, który przebywa w waszych [Izraelitów] bramach, ponieważ nie ma on terytorium i własności razem z wami» hallēwî ʔāšer bašaʿārēkem kî ʔēn lô ḥēleq wənahālā^h ʔittōkem (Pwt 12,12.18; 14,27.29; 16,11.14; 26,11.12.13). Ta kategoria ludzi jest prawdopodobnie tą samą, o której wspomina księga Sędziów 17–21, a zatem chodzi tu o lewitów pozbawionych bezpośredniego źródła utrzymania, którzy w prawie deuteronomicznym zostali zrównani z sierotami, wdowami i przybyszami, i którzy pozostawali na ustawicznym utrzymaniu innych pokoleń oraz mogli na równi z innymi brać udział w obchodach najważniejszych świąt żydowskich.

⁵ S. Driver, *A Critical and Exegetical Commentary on Deuteronomy* (Edinburgh 1902) 219; G. Wright, «The Levites in Deuteronomy», *VT* 4 (1954) 325-330; R. Abba, «Priests and Levites in Deuteronomy», *VT* 27 (3; 1977) 257-267. Jeszcze inni sugerują, że deuteronomiczne określenie «kapłani-lewici» oznacza kapłanów świątyni jerozolimskiej po reformie centralizacji kultu dokonanej przez Jozjasza, których to kodeks kapłański (P) nazywa «kapłanami» lub «synami Aarona». J. Emerthon, «Priests and Levites in Deuteronomy. An examination of dr G. Wright's theory», *VT* 12 (2; 1962) 129.

wszystkich deuteronomicznych tekstach obowiązek troski o arkę przymierza i prawo idą w parze⁶ i są powierzone przez Jahwe bezpośrednio kapłanom i lewitom. I rzeczywiście w epoce wędrówki przez pustynię i podboju Kanaanu oraz w okresie wczesnej monarchii arkę przymierza noszą zarówno kapłani, jak i lewici. Na podstawie zachowanych tradycji biblijnych należy sądzić, że prawo do noszenia arki na tym etapie historii zależało od doniosłości sytuacji, którą w danym momencie przeżywała wspólnota Izraela. Za każdym razem, kiedy transport arki przymierza odbywał się w szczególnie podniosłym klimacie ceremonii ku czci Jahwe (przejście przez Jordan, Joz 3,718; ceremonia na Górze Garizim i Ebal, Joz 8,30-35; konsekracja świątyni Salomona, 1 Krl 8,3-12), arkę nieśli kapłani. Kiedy natomiast transport arki odbywał się w mniej oficjalnych albo dwuznacznych okolicznościach, czynili to lewici (powrót arki z niewoli filistyńskiej, 1Sm 6,15; ucieczka Dawida przed Absalomem, 2 Sm 15,24). Teksty te wyraźnie wskazują na to, że teologia deuteronomiczna i deuteronomistyczna dostrzegła jednak pewną znaczącą różnicę jakościową między urzędem lewity a kapłana. Istotnym tekstem pomocnym w zrozumieniu tejże różnicy jest Pwt 18,1-8. W tym passusie najpierw trzeba zwrócić baczność uwagę na dwa pierwsze człony wiersza 18,1: *hak-kōhānīm ha-lōwīyyīm* «kapłani-lewici» i *kol-šēbet lēwī* «całe pokolenie Lewiego» i na związek składniowy, w jakim one pozostają. Związek ten jest różnie komentowany przez egzegetów. Jedni uważają, że tych dwu części wiersza nie powinno się rozdzielać, i że werset 18,1 nie wprowadza podziału w obrębie członków pokolenia Lewiego na tych, którzy byli kapłanami i tych, którzy nimi nie byli⁷. Inni natomiast przeciwstawiają sobie początkowe człony tego wersu, sądząc, że «kapłani-lewici» byli tylko pewną

⁶ Dzieje się tak prawdopodobnie z uwagi na teologiczne znaczenie przypisywane przez Deuteronomium arce przymierza. W tym środowisku teologicznym nie była ona już uważana za tron Bożej chwały Jahwe, ale za miejsce przechowywania tablic przymierza. G. von Rad, *Deuteronomy and Tradition* (Oxford 1967) 31-32.

⁷ D. Kellermann, «lēwī», 496.

ściśle określoną grupą, która została wyodrębniona z całej społeczności pokolenia Lewiego po to, by pełnić funkcje kapłańskie⁸. Kolejne wiersze tego rozdziału, a szczególnie 18,6-8, zdają się potwierdzać to ostatnie rozumienie. Każdy lewita, z uwagi na swoje wybraństwo oraz wyjątkowy status, mógł pełnić funkcje kapłańskie albo lewickie w centralnym sanktuarium Izraela, i miał prawo do zapłaty za swą posługę. Określone w tych wierszach funkcje lewitów są wyrażone za pomocą pojęć dość ogólnych, które, co prawda, odnoszą się do służby w świątyni: «pełnić posługę ku czci imienia Jahwe swego Boga» šērēt bəšem yhwḥ ʔēlōhāyw oraz: «być na służbie, dosł. stać przed Panem swym Bogiem» ʕāmaḏ liḡnē yhwḥ, ale w Biblii nie są zarezerwowane wyłącznie dla posługi strictly kapłańskiej. Zwykle tradycje biblijne mówią o kapłanach, którzy «służą Jahwe», zaś o lewitach, że «służą kapłanom» lub «ludowi», ale istnieją i takie teksty, które tak wyrażoną kapłańską posługę przypisują także lewitom (Lb 3,31; 2 Krn 23,6; 29,11b; 31,2; Ezd 8,17). Podobnie rzecz się ma z wyrażeniem: ʕāmaḏ liḡnē «stać przed, służyć». W sensie kultycznym zwrot ten jest używany w odniesieniu tak do kapłanów, jak i lewitów. Biorąc pod uwagę cały kontekst passusu Pwt 18,1-2.6-8, należy wskazać na dwie istotne rzeczy. Po pierwsze, Deuteronomium mówi tu o służbie lewickiej, która nie jest tożsama z kapłańskim posługiwaniem przy oltarzu w centralnym sanktuarium Izraela, lecz jest posługą niższego rzędu⁹. A więc Deuteronomium nie używa w tym miejscu terminów lewita i kapłan w charakterze synonimów. Po drugie, do lewickiej posługi w centralnym sanktuarium Izraela, w myśl tego tekstu, mają prawo wszyscy Lewici, którzy przybywając z prowincji pojawią się w świątyni jerozolimskiej.

⁸ R. Abba, «Priests and Levites in Deuteronomy», 262-264.

⁹ Niektórzy egzegeci sugerują, że personel niższego rzędu, do którego możemy zaliczyć lewitów, istniał już w okresie wczesnej monarchii (śpiewacy, muzycy świątynni, odźwierni, stróże świątynni). W.F. Albright, *Archaeology and the Religion of Israel*, Baltimore 1953, 125-127.

Na bazie zaprezentowanego dotąd materiału można już stwierdzić, że tradycje biblijne podejmujące temat lewitów stawiają egzegetów i każdego uważnego lektora Pięcioksięgu wobec dwu zasadniczych kwestii. Najpierw, dlaczego to właśnie Lewici otrzymali w Izraelu wyłączne prawo do sprawowania kapłańskich obowiązków? A po drugie, w jakiej relacji pozostawali oni do kapłanów świątyni, szczególnie do tych legitymujących się pochodzeniem od Aarona? Ten ostatni problem jest o tyle istotny, iż w tekstach Powtórzonego Prawa kapłańskie funkcje obydwu tych grup są w dużej mierze tożsame i zamienne.

Jeżeli chodzi o odpowiedź na pierwsze pytanie, to teksty biblijne tylko na pierwszy rzut oka są spójne i jednobrzmiące. Pokolenie Lewiego wslawiło się wiernością Mojżeszowi i objawionemu przez Jahwe prawu w epizodzie ze złotym cielcem, którego pod wodzą Aarona uczyniły pokolenia hebrajskie pod Synajem w konsekwencji swej niewierności i buntu (Wj 32,26-29; Pwt 33,8-11). Tym wyjątkowym aktem odwagi i lojalności Lewici «uświęcili swe ręce dla Jahwe», dlatego Mojżesz uznał, iż są godni kapłaństwa, które dotąd było powierzone wyłącznie Aaronowi i jego potomkom (Wj 28,41; 29,9). Ta tradycyjna geneza lewickiego kapłaństwa kreuje jednak wiele nieścisłości i problemów interpretacyjnych. I tak, skoro Aaron odegrał pierwszoplanową rolę w buncie Izraelitów wobec Boga (Wj 32,1-6.21-25.35), to dlaczego on sam nie utracił prawa do wypełniania kapłańskiej funkcji? Ponadto Aaron, na prośbę ludu, zarządził ulanie cielca i podjął czynności kapłańskie związane z oddaniem mu czci poprzez złożenie na ołtarzu stosownych ofiar już w 32,1-6, podczas gdy on sam i jego synowie zostali wprowadzeni przez Mojżesza w czynności kapłańskie dopiero w Wj 40,12-15. Co więcej, w tekście Wj 28,1-29,46, w którym Jahwe deklaruje swój wybór Aarona i jego synów na kapłanów w Izraelu, brakuje jakiejkolwiek informacji, która uzasadniałaby Bożą wolę i wyjaśniała to wybranie. Trudny do zrozumienia jest też wers Wj 4,14, w którym Jahwe nazywa Aarona «lewitą» hallēwî¹⁰, sugerując, że już w tym czasie lewici spełniali wśród hebrajskich pokoleń

pewne ściśle określone funkcje kultowe. Te wszystkie obserwacje prowadzą do wniosku, że już w okresie wędrówki przez pustynię lewici pełnili pewne zadania związane z liturgią i byli postrzegani jako pokolenie kapłańskie, zaś Aaron był uważany za głównego zwierzchnika służby kultycznej. Na bazie teologicznej wymowy tych biblijnych tradycji należałoby też sądzić, że epizod ze złotym cielcem w zasadzie niewiele zmienił w tej materii. Zarówno Aaron, jak i lewici zachowali swój dotychczasowy status. Poprzez to wydarzenie ci ostatni umocnili tylko swoją pozycję klanu spełniającego kapłańskie zadania i być może zyskali wyłączne prawo do sprawowania troski o Namiot Spotkania i jego sprzęty.

Podobnie rzecz się ma co do kwestii konkretnych zadań i funkcji lewitów. I w tym względzie tradycje Deuteronomium różnią się nieco od pozostałych ksiąg Pięcioksięgu. Mówiąc o obowiązkach i kompetencjach lewitów, teksty biblijne podkreślają najczęściej, iż byli oni szczególnymi stróżami i administratorami Przybytku, to znaczy wędrownego sanktuarium Izraela, na który składał się Namiot Spotkania z jego kultycznymi sprzętami. O wybraniu i funkcjach lewitów bardzo obszernie mówią teksty: Pwt 10,1-9; 17,8-13; 18,1-8; 31,9-13; 33,8-11 (por. Lb 3,5-9.11-51; 4,1-49). Dużo miejsca w tej księdze poświęca się też kwestii uposażenia lewitów rozproszonych po całym terytorium Izraela (12,12.18-19; 14,25; 16,11; 18,6; 26,2.12). Zaleca się Izraelitom, by ciągle troszczyli się o potrzeby lewitów, służących Bogu i swym braciom, gdyż nie mają oni własnych terytoriów (12,12; 14,27-29) (por. Kpl 25,32-34; Lb 18,20-32; 35,1-8). Deuteronomium nic nie wspomina zaś o podporządkowaniu lewitów Aaronowi (por. Lb 8,5-26) i niewiele mówi na temat genealogii i rodów lewickich (por. Lb 26,57-65). Poza tym teksty Deuteronomium nie podkreślają tak wyraźnie jak inne przekazy Pięcioksięgu tego, iż funkcje ściśle kapłańskie zare-

¹⁰ Jeśli autorowi tego tekstu chodziłoby o wskazanie na pochodzenie Aarona z pokolenia Lewiego, to użyłby z pewnością formuły «syn Lewiego» ben lēwī, a nie «lewita» hallēwī.

zerwowane zostały wyłącznie Aaronowi i jego potomkom (por. Wj 29,1–30,38; 39,1–40,16.31; Kpl 21,1–24). Stąd nie omawiają szczegółowo ani kapłańskich zadań Aaronitów (Lb 3,1–3; Kpl 8,1–10,20), ani też wynikającego stąd uposażenia (por. Kpl 7,7–10; 22,1–25; Lb 17,27–18,19).

Precyzując powołanie i funkcje lewitów, księga Powtórzonego Prawa podkreśla, że winni sprawować posługę przy arce przymierza (10,8; 31,25) i ołtarzu Pańskim¹¹, rozstrzygać w ważnych sprawach poprzez ryt konsultacji za pomocą urim i tummim (17,9.12; 19,17; 20,2), błogosławić lud w imię Boga oraz spełniać funkcje nauczycieli i stróżów prawa Bożego (17,18; 31,9–13.24–27), a także pełnić rolę sędziów, lekarzy, doradców i strażników czystości rytualnej (21,5; 24,8). Na podstawie gruntownej analizy treści księgi widać wyraźnie, że Powtórzone Prawo zawiera pełen wachlarz obowiązków posługi kapłańskiej i lewickiej, charakterystyczny tak dla epoki przedmonarchicznej, jak i czasów monarchii oraz okresu po niewoli babilońskiej.

Tymczasem na podstawie tradycji zawartych w księgach Wyjścia, Kapłańskiej i Liczb należałoby sądzić, że w epoce Mojżesza lewici pełnili określone funkcje w sanktuarium, lecz nie posiadali godności kapłańskiej, jak Aaronici. Ich status na podstawie tych tradycji trzeba byłoby określić jako duchowieństwo niższego rzędu. Wymownym dowodem nierównej pozycji społecznej tych dwu grup jest choćby zestawienie obszernej i pompatycznej tradycji o uroczystej kapłańskiej konsekracji Aarona

¹¹ Bardzo liczne tradycje tej księgi mówią o składaniu ofiar przez lewitów w miejscu, które wybrał Bóg, czyli w Jerozolimie (18,1.3; 26,4). Te teksty są stosunkowo późne i najprawdopodobniej odzwierciedlają tak zwaną centralizację kultu, czyli proces, który rozpoczął się po zburzeniu Samarii i upadku Królestwa Północnego (722 rok) a swoje apogeum osiągnął w odnowie religijnej Jozjasza kultywowanej później przez deuteronomistyczne środowisko kapłańskie. Niektórzy sugerują, że określenie «kapłani – lewici» odnosi się do kapłanów Jerozolimy, zaś «lewici» do ustanowionych przez Jeroboama I kapłanów Królestwa Północnego. R. Rubinkiewicz, «Lewici», w: G. Witaszek, *Życie religijne w Biblii*, Lublin 1999, 162–163.

i jego synów (Kpł 8,1-36) oraz bardzo skromnej informacji o wyznaczeniu przez Mojżesza synów Lewiego do pełnienia obowiązków przy Namiocie Spotkania (Lb 3,5-4,49). Ten ostatni tekst nic nie mówi o ceremonii wprowadzenia lewitów w czynności kapłańskie czy kultyczne, podaje jedynie dokładny spis wszystkich rodów lewickich (Gerszonitów, Kohatytów, Merarytów), podkreślając przy tym bardzo mocno ich podporządkowanie Aaronowi oraz przypominając ich główne obowiązki (troska o Namiot Spotkania i jego kultyczne sprzęty oraz zabezpieczenie ich godnego i bezpiecznego transportu). Z kolei tradycje deuteronomiczne (Pwt) i deuteronomistyczne (Joz-2 Krl) mają w odniesieniu do lewitów zasadniczo inne, znacznie pozytywniejsze brzmienie. Najistotniejsza różnica polega na tym, że wszystkim lewitom zdają się one przyznawać godność kapłańską. Zasadniczo Powtórzone Prawo nie czyni różnicy między lewitami i kapłanami i zrównuje ich ze sobą pod względem prawa dostępu do kultu, pozwalając, by sprawowali go na całym terytorium Izraela i w Jerozolimie (16,11; 18,6-7; 26,2). Pwt 18,1 mówi o «kapłanach – lewitach¹², całym pokoleniu Lewiego» *lakkōhānīm hałəwiyyīm kol-šēbet lēwī*, czyli wypowieda się w taki sposób, jak gdyby cały ród Lewiego był jedną zwartą grupą kapłanów, którzy w każdej chwili mogą autorytatywnie i legalnie podejmować obowiązki kapłańskie. Co więcej, teksty Pwt 17,9; 18,1 zdają się komunikować, iż lewici wcale nie byli jedynie drugorzędnymi sługami sanktuariów izraelskich czy świątyni jerozolimskiej, lecz wypełniali tam również funkcje kapłańskie. A więc nieprecyzyjna terminologia tej księgi wskazywałaby na to, że wszyscy lewici mogli spełniać funkcje kapłańskie, choć w rzeczywistości spełniali je pewnie tylko niektórzy z uwagi na ich stosunkowo dużą liczbę przy małej ilości sanktuariów. Każdy jednak lewita zachowywał prawa ka-

¹² Synonimem terminu «kapłani - lewici» jest w księdze Powtórzonego Prawa określenie «kapłani» (17,12; 19,17), «kapłani, synowie Lewiego» (21,5; 31,9) lub po prostu «lewici» (27,14).

plańskie, tak iż, gdy pojawił się w sanktuarium wybranym przez Pana, miał prawo nie tylko do tego, by sprawować tam liturgię, ale też by korzystać z przywiązanych do tego profitów na równi z lewitami na stałe związanymi z tym miejscem kultu (18,6-8)¹³.

Do podobnych wniosków można dojść na podstawie lektury Sdz 17–18. Te teksty w zgodnej opinii uczonych są archaicznym materiałem opisującym okres przedmonarchicznego Izraela oraz genezę miejsc kultu w górach Efraima oraz na terytorium pokolenia Dana. Głównym bohaterem tych przekazów jest anonimowy lewita pochodzący z judzkiego Betlejem (17,7-13), który najpierw pełnił funkcje kapłańskie w domu Miki w Efraimie, a następnie w sanktuarium wzniesionym przez Danitów w Dan (18,11-31). Najistotniejszą jednak dla nas informacją, jaka wypływa z tych tekstów, jest powszechne i silne przekonanie, iż najbardziej odpowiednim kandydatem do pełnienia roli kapłana był właśnie lewita, a nie przedstawiciel kapłańskiej linii Aaronitów (17,13).

KWESTIA LEWITÓW W AKTUALNEJ EGZEGEZIE BIBLIJNEJ

Biorąc pod uwagę zarysowaną wyżej różnorodność i wielość biblijnych tradycji, trudno jest wiarygodnie i jednoznacznie określić zarówno status lewitów w społecznej strukturze hebrajskich pokoleń, jak też genezę i charakter ich posługi oraz najważniejsze ich obowiązki. Dlatego też wielu współczesnych egzegetów wciąż przychyła się do klasycznej koncepcji, którą w tej kwestii przed wielu laty zaproponował Wellhausen¹⁴. Pierwszym wnioskiem, jaki Wellhausen wysnuł na bazie analizy biblijnych przeka-

¹³ To prawo zostało zmodyfikowane po reformie Jozjasza (2 Krl 23,9.21-23). Wtedy to pozbawiono w Jerozolimie tzw. «kapłanów wyżyn», czyli lewitów spoza Jerozolimy, prawa dostępu do kultu i do wynikających z tego korzyści materialnych.

zów o lewitach była teza, iż mimo ich fragmentaryczności i pewnej niespójności mogą one śmiało służyć jako punkt odniesienia w rekonstrukcji dziejów religii, kapłaństwa i kultu w Izraelu. Niejednakowe brzmienie a niekiedy nawet znaczące napięcia i rozbieżności, jakie daje się zaobserwować w tekstach definiujących pochodzenie instytucji izraelskiego kapłaństwa należy położyć na karb wielowiekowych sporów pomiędzy najważniejszymi środowiskami i rodami kapłańskimi, które przez bardzo długi okres i na wiele sposobów próbowały dowodzić swego wyłącznego prawa do sprawowania służby ku czci Jahwe. Według tej teorii, tradycje o lewitach i kapłanach zachowane w Pięcioksięgu i deuteronomistycznej historiografii Izraela nie są jednobrzmiące, gdyż zostały zredagowane z punktu widzenia różnych pokoleń kapłańskich, które nieprzerwanie usiłowały autoryzować zajmowaną przez siebie pozycję, a jednocześnie podważać prawo do pełnienia posługi kapłańskiej ze strony konkurencyjnych rodów. Biblijna historia kapłaństwa w Izraelu jest żywym zwierciadłem konfrontacji wielu rywalizujących ze sobą grup społecznych i klanów, spośród których na plan pierwszy wysuwają się właśnie Lewici, Aaronici, Sadokici i Muszyci. We wszystkich tych przypadkach byli to religijni i kultyczni funkcjonariusze, którzy bezpośrednio wiązali swe pochodzenie z Lewim, Aaronem, Sadokiem i Mojżeszem, by w ten sposób uwiarygodnić i wzmocnić swe roszczenia do prawa wypełniania misji kapłańskiej w Izraelu i zapewnić sobie przywilej korzystania z kapłańskich uposażeń. Każda z tych grup próbowała w korzystny dla siebie sposób interpretować historię Izraela, aby zdobyć lub też podtrzymać supremację nad innymi konkurencyjnymi rodami. I tak np. redakcja biblijnego epizodu ze złotym cielcem (Wj 32–33) jest zwykle przypisywana lewitom

¹⁴ J. Wellhausen, *Reste arabischen Heidentums* (Berlin 1897) 130nn; «lewici», w: F. Rienecker, G. Maier, *Leksykon biblijny*, Warszawa 1994, 428; J. Soggin, «lewici», w: B. Metzger, M. Coogan, *Słownik wiedzy biblijnej*, Warszawa 1999, 435; J. Porter, «lewici», w: P. Achtemeier, *Encyklopedia biblijna*, Warszawa 1999, 669.

lub środowisku teologicznemu sympatyzującym z lewitami, gdyż jego ewidentnym celem jest osłabienie pozycji kapłanów wywodzących się od Aarona poprzez ukazanie ich protoplasty w bardzo niekorzystnym świetle, to znaczy jako idolatry łamiącego przymierze z Bogiem Jahwe¹⁵. Dla kontrastu w tekście Lb 16–18 pojawia się analogiczny zarzut wobec przedstawicieli kapłańskiego rodu lewitów, a zatem łatwo założyć, iż pochodzi on ze środowiska, które sprzyjało aaronowej linii kapłańskiej. Te rozdziały z kolei ostro krytykują nieposłuszeństwo i bunt, jakiego wobec Mojżesza dopuścili się Datan, Abiram i synowie Koracha. Ich autor stanowczo podkreśla surowość kary, jaka spotkała niełojalnych lewitów, a także mocno akcentuje wyższość kapłaństwa Aarona i jego zwierzchnictwo nad całym pokoleniem Lewiego, przez skutecznie studzi zapędy tych lewitów, którzy pragnęli przejąć odpowiedzialność za sferę kultu w Izraelu¹⁶.

Zaprezentowana powyżej teza, w myśl której aktualna wersja biblijnych tradycji dotyczących historii kapłaństwa

¹⁵ M. Haran, *Temples and Temple-Service in Ancient Israel. An Inquiry into Biblical Cult Phenomena and the Historical Setting of the Priestly School*, Winona Lake 1985, 90-92. Z kolei A. Cody sądzi, że tekst o złotym cielcu ulanym pod Synajem nie był pierwotnie wymierzony przeciwko Aaronowi, lecz przeciwko tym kapłanom z Betel, którzy nie wywodzili się od Lewiego, a tradycja ta miała zagwarantować lewitom duchowy autorytet i supremację nad tym lokalnym sanktuarium w okresie monarchii. Według tego autora, kapłaństwo w owym czasie należało do jebusyckich Sadokitów, zaś Aaronici byli jednym ze szczepów lewickich zamieszkujących w południowej części Palestyny. Przypuszcza się, że te dwie grupy ciągle ścierały się ze sobą od czasów Salomona, zaś w szczególnie ostry konflikt weszły ze sobą za króla Jozjasza, walcząc o zwierzchnictwo nad kultem świątyni jerozolimskiej. W tym czasie wypracowano pewien kompromis polegający na tym, że Sadokici w zamian za to, iż mogli wyprowadzać swoje pochodzenie od Lewiego poprzez Aarona, pozwolili, by większa grupa lewitów została dopuszczona do udziału w kulcie jerozolimskim i związanych z nim dochodów. A. Cody, *A History of Old Testament Priesthood*, Rome 1969, 89-93.146-174.

¹⁶ M. White, «The Elohistie Depiction of Aaron. A Study in the Levite-Zadokite Controversy», w: J. Emerton, *Studies in the Pentateuch* (VTS 41), Leiden 1990, 149-159.

w Izraelu jest owocem bardzo długiego procesu redakcji, na który składają się rozliczne interwencje kolejnych edytorów Pięcioksięgu, którzy z różnych punktów widzenia oceniali i prezentowali dzieje międzypokoleniowej rywalizacji o pierwszeństwo w sferze kultu, nie budzi większych wątpliwości i znajduje powszechną aprobatę egzegetów. Z jednomyślnością uczonych jest nieco gorzej, jeśli idzie o dokładniejszą rekonstrukcję tego procesu i wyodrębnienie jego kolejnych etapów, określenie pochodzenia i granic poszczególnych źródeł i tradycji biblijnych poświęconych tej kwestii, jak również wiarygodne odtworzenie roli, jaką wyżej wymienione rody odegrały w dziejach izraelskiego kapłaństwa. Liczna grupa współczesnych egzegetów wciąż hołduje tezie zaproponowanej przed laty przez Wellhausena, w myśl której lewici byli pierwotnie plemieniem wyłącznie świeckim i, tak jak pozostałe rody hebrajskie, uczestniczyli w podboju i zajmowaniu ziem Kanaanu. Dopiero z czasem lewici zaczęli podejmować właściwe obowiązki kapłańskie, które początkowo miały charakter przede wszystkim dywinacyjny, a później zaczęły nabierać coraz mocniejszego kolorytu kultycznego. Po osiedleniu się w Palestynie, w okresie sędziów, lewici rozproszyli się po terenie całego Kanaanu w wyniku dość ostrych walk o nowe terytoria, jakie toczyli z okolicznymi ludami kananejskimi i innymi plemionami hebrajskimi (Sdz 19–21). W tym okresie prawdopodobnie jeszcze nadal byli szczepem w przeważającej części laickim i niewiele różnili się od pozostałych klanów Izraela, nie spełniali więc oficjalnie ani funkcji kultowych, ani też nie posiadali specjalnych przywilejów czy uposażeń. Ta sytuacja zmieniła się w ostatniej fazie okresu sędziów i u zarania epoki monarchii w Izraelu, kiedy to zaczęły powstawać lokalne miejsca kultu (tzw. „wyżyny”), a wokół nich poczęły gromadzić się grupy kapłanów i personelu religijnego niższego rzędu, które przejmowały duchową opiekę nad przybywającymi tam pielgrzymami. W tym to właśnie okresie posługi kultyczne zaczęły podejmować wędrujący po kraju tzw. lewici. Nie mając własnych terytoriów, poczęli oni przejmować odpowiedzialność za

lokalne sanktuaria, których liczba nieustannie wzrastała na terenach całej Palestyny, i w ten sposób zarabiać na swe utrzymanie. Dla Wellhausena i zwolenników jego teorii nie ma żadnego bezpośredniego i realnego związku pomiędzy pokoleniem Lewiego, które jako etniczna, społeczna i militarna struktura w praktyce zniknęło z panoramy historycznej Izraela pod koniec okresu sędziów, a religijnym i kapłańskim klanem lewitów, który zdaje się być tylko i wyłącznie literacką inwencją deuteronomicznych redaktorów i przedstawicieli źródła kapłańskiego. Ci właśnie redaktorzy najważniejszych tradycji Pięcioksięgu najpierw wtórnie połączyli instytucję lewitów z dziejami hebrajskiego pokolenia Lewiego, a następnie teologicznie zrekonstruowali ich dzieje w kontekście kolejnych etapów historii Izraela¹⁷. Te dzieje można najkrócej ująć w trzech kolejnych etapach. Pierwszym z nich był okres przedmonarchicznej historii Izraela, o którym mówią tradycje zgromadzone w Pięcioksięgu oraz początek dzieła deuteronomistycznego (Joz–Sdz)¹⁸. Na tym etapie lewici cieszyli się dużym autorytetem i ważną pozycją w strukturze hebrajskich pokoleń. Z czasem jednak, o czym mocno informuje deuteronomista w księgach Samuela i Królewskich, lewici oraz przedstawiciele kapłańskiego rodu Aarona sukcesywnie tracili swoje wpływy na rzecz Sadokitów, czyli kapłańskiego rodu związanego z Jerozolimą i jej świątynią. Konfrontacja tych rywalizujących ze sobą grup społecznych kończy się już za czasów Salomona pierwszą dotkliwą porażką kapłanów legitymujących się lewickim i aaronowym pochodzeniem, a jej przyczyną jest coraz większe znaczenie narodowego sanktuarium Izraela (świątyni jerozolimskiej) oraz polityka centrali-

¹⁷ J. Wellhausen, *Prologomena to the History of Ancient Israel*, New York 1957, 121-151; D. Garrett, «Levi, levites», w: T. Alexander, D. Baker, *Dictionary of the Old Testament. Pentateuch*, Leicester 2003, 519-522.

¹⁸ J. McConville, «Priesthood in Joshua to Kings», *VT* 49 (1; 1999), 73-87.

zacji kultu konsekwentnie prowadzona przez kolejnych przedstawicieli dynastii dawidowej (1 Krl 2,26-27; por. 1 Sm 2,27-36; 22,6-21). Prawdziwy jednak upadek i degradacja kapłaństwa lewickiego nastąpił za króla Jozjasza, który pośrednio zmusił lewitów do związania się ze świątynią jerozolimską i do podporządkowania się tamtejszym sadokickim rodom kapłańskim, co w konsekwencji sprawiło, że nie mogli już w praktyce sprawować funkcji kapłańskich, lecz stali się jedynie drugorzędnymi sługami świątynnymi, którzy za swą pracę mieli zapewnione ściśle określone uposażenie. Ten proces degradacji lewickiego kapłaństwa znajduje swą ostateczną finalizację po niewoli babilońskiej, co w swej księdze dokumentuje prorok Ezechiel. W tekście 44,6-16, przypisywanym zgodnie przez egzegetów autorowi kapłańskiemu, znajdujemy bowiem definitywne potwierdzenie zupełnego podporządkowania lewitów kapłanom Jerozolimy oraz sprowadzenie ich tylko do roli stróżów i posługujących w świątyni¹⁹.

Są jednak i tacy uczeni, którzy odrzucają tę teorię i sceptycznie odnoszą się do idei, według której lewici najpierw mieli długą historię jako pokolenie świeckie i wojownicze, a dopiero później podjęli funkcje kultowe w Izraelu²⁰. Na podstawie inskrypcji znalezionych w arabskim Al-‘Ula niektórzy sądzą nawet, że pojęcie lēwî

¹⁹ Tę tezę podziela też Blenkinsopp, który podkreśla, że wspólnota Izraela w okresie po niewoli babilońskiej z jednej strony zredukowała lewitów do roli niższego personelu świątyni, a z drugiej znacznie poszerzyła zakres ich działań i zadań. W tym okresie zaczęli oni bowiem pełnić rolę świątynnych muzyków, śpiewaków, stróżów, odźwiernych, zaangażowanych w kult i liturgię, a przede wszystkim nauczycieli prawa. Z czasem te rozliczne obowiązki i kompetencje lewitów sprawiły, że przy wydatnym wsparciu laikatu stali się oni znaczącą przeciwwagą dla stanu arystokracji kapłańskiej. J. Blenkinsopp, *Sage, Priest, Prophet. Religious and Intellectual Leadership in Ancient Israel*, Louisville 1995, 83-98. Przeciwny tej sugestii jest M. Haran. Według niego, kapłańskie źródło sugeruje znaczną przewagę liczebną lewitów nad kapłanami, a tego rodzaju sytuacja, jego zdaniem, w żaden sposób nie odzwierciedlała rzeczywistej sytuacji w Izraelu po niewoli babilońskiej. M. Haran, *Temples and Temple-Service in Ancient Israel*, 94.109.

miało zawsze znaczenie «kapłan», a pokolenie Lewiego nigdy nie miało charakteru świeckiego klanu²¹. Według tych egzegetów, od samego początku w obrębie społecznej struktury Izraela istniała grupa oddelegowana wyłącznie do sprawowania posługi religijnej i kultycznej, której z czasem przypisano także status pokolenia, ale przede wszystkim po to, aby zagwarantować jej prawo do godnego uposażenia, własnego terytorium i nadać jej większy autorytet religijny i społeczny.

Biorąc pod uwagę wagę wszystkich przytaczanych wyżej argumentów, tę ostatnią hipotezę należałoby uznać za najmniej prawdopodobną. Ale i w tym miejscu rodzą się nowe problemy. Nie mniej kontrowersji i niepewności budzi bowiem kwestia sposobu, w jaki lewici z pokolenia świeckiego przekształcili się w wąską grupę społeczną odpowiedzialną w Izraelu za wypełnianie posługi kapłańskiej. Egzegeci w bardzo różny sposób rekonstruują ten proces. Niektórzy sugerują, iż lewici byli pierwotnie tymi członkami pokoleń hebrajskich, którym z różnych względów nie udało się zdobyć na własność ziemi w Kanaanie. Posługa kapłańska w licznych sanktuariach Izraela i możliwość czerpania z tego tytułu korzyści materialnych była więc dla nich swego rodzaju nagrodą pocieszenia i skutecznym sposobem na utrzymanie się. Pewną modyfikacją tej tezy jest koncepcja, według której lewici cieszyli się wśród Izraelitów statusem «przybyszów» gērīm, którzy na pewnym etapie dziejów podjęli się ze względów ekonomicznych posługi stróżów i administratorów lokalnych sanktuariów oraz pełnienia niektórych obowiązków kapłańskich²². Inni sądzą, iż lewici byli pierwotnie człon-

²⁰ C. de Geus, «The Tribes of Israel», *SSN* 18 (1976) 97-108; N. Allan, «Some Levitical Traditions Considered with Reference to the Status of Levites in Pre-exilic Israel», *HeyJ* 21 (1980) 1-13; A. Jepsen, «Mose und die Leviten», *VT* 31 (1981) 318-323; C. Lattey, «The Tribe of Levi», *CBQ* 12 (1950) 277-291; R. Robinson, «The Levites in the Pre-monarchic Period», *SBT* 8 (1978) 3-24.

²¹ Dlatego też są i tacy, którzy temu hebrajskiemu pojęciu nie przypisują rangi urzędu, lecz jedynie znaczenie imienia własnego. A. Cody, *A History of Old Testament Priesthood*, 29-35.

kami jakiejś grupy lub stowarzyszenia związanego ściśle z kultem i religią. Jako pewne odniesienie w precyzacji statusu i specyfiki tejsze grupy wskazują wspomnianych przez Jeremiasza Rekabitów (35,1-19)²³. Tak czy inaczej, istniejący w tradycjach Pięcioksięgu konflikt interesów pomiędzy lewitami a kapłanami należy rozumieć bardziej w kluczu prób zdobycia coraz to większych wpływów przez te dwa środowiska, aniżeli teologicznej debaty poświęconej ustaleniu religijnego statusu społeczności żydowskiej, którą toczono w Izraelu po niewoli babilońskiej²⁴. Jednomysłności wśród egzegetów brakuje także co do tej kwestii. Jedni bowiem ten konflikt umieszczają w epoce powygnaniowej, inni natomiast dopatrują się jego źródeł już w okresie przedmonarchicznym. Jeśli idzie o ten ostatni pogląd, to najbardziej oryginalną tezę zaproponował Kaufmann, który sugeruje, że lewici byli świeckim plemieniem wojowników, które zyskało przywilej i prawo do sprawowania czynności kapłańskich dzięki odwadze i wierności okazanej Mojżeszowi w kontekście buntu pod Synajem (Wj 32-33). Lewici, według tego autora, nie mieli statusu przybyszów *gērîm*, czyli grupy etnicznej pozbawionej prawa dziedziczenia ziemi w Izraelu, a więc to nie brak uposażenia był genezą ich kapłaństwa i pełnionej przez nich roli opiekunów lokalnych sanktuariów. Największym konkurentem lewitów i spokrewnionych z nimi Sadokitów byli Aaronici, którym Kaufmann

²² I tak np. Gunneweg jest zdania, iż lewici mieli status «przybyszów» w pokoleniu Judy i byli związani więzami krwi raczej z tym szczepem, a nie z klanem Lewiego. A. Gunneweg, *Leviten und Priester. Hauptlinien der Traditionsbildung und Geschichte der israelitisch-jüdischen Kultpersonals* (FRLANT 89), Göttingen 1965, 16-17.29.33-34.126-129.

²³ Rekabici wywodzili się prawdopodobnie z pokolenia Kenitów (1 Krn 2,55), a do Palestyny przywędrowali wraz z Izraelitami, osiedlając się pośród hebrajskich pokoleń w południowej części kraju. Rekabici zasłynęli wzorcową wiernością prawu, jakie nadał im Jonadab, syn Rekaba (2 Krl 10,15-17), prowadząc niezmiennie koczowniczy tryb życia i wiernie wypełniając tradycje ojców.

²⁴ R. Albertz, *A History of Israelite Religion in the Old Testament Period*, Louisville 1992, 480-493.

przypisuje z kolei miano starożytnych nielewickich kapłanów pochodzenia pogańskiego. Kres działalności lewitów Kaufmann wyznacza na koniec monarchii²⁵.

Jeszcze inaczej dzieje izraelskiego kapłaństwa oraz relację pomiędzy rywalizującymi o przywileje i prawa kapłańskie rodami widzi Nurmela. Główną granicę podziału i oś wzajemnej konfrontacji ten egzegeta widzi w politycznym i społeczno-religijnym rozdziale, jaki panował między Królestwem południowej Judy i jej kapłanami Sadokitami z Jerozolimy a Królestwem północnego Izraela, w którym kapłańskie funkcje pełnili lewici. Po upadku Samarii i Izraela w 722 r. lewici znaleźli się w bardzo trudnej sytuacji. Wielu z nich zostało deportowanych, ci natomiast, którzy pozostali w zniszczonym kraju, nie mieli już żadnego zajęcia, dlatego też w dużej liczbie zdecydowali się na przejście do południowej Judy. Tutaj zetknęli się z prężnie prosperującym rodem kapłańskim Sadokitów i silnie zcentralizowanym kultem świątyni jerozolimskiej. Wobec tak okazalej konkurencji lewici nie mieli innego wyjścia, jak tylko podporządkować się tamtejszym kapłanom i zaakceptować rolę duchowieństwa służebnego w świątyni²⁶. Dalece odmienną od tej genezę kapłańskiego pokolenia lewitów widzi Polk, który początek ich dziejów umieszcza już w epoce wczesnej monarchii. Jego zdaniem, w walce politycznej, jaką młody Dawid stoczył z Saulem, ubiegając się o koronę królewską w Judzie i Izraelu, brał czynny udział najbardziej wojowniczy i doświadczony w walkach zbrojnych lewicki ród Korachitów. W tej walce Korachici wspomogli nie tylko Dawida, ale też Sadoka, który rywalizował z Abiatarem o urząd królewskiego kapłana. W dowód tego zaangażowania to właśnie lewitom zostały powierzone ważne funkcje kapłańskie i kultyczne w popieranym przez dynastię dawidową sanktuarium jerozolimskim²⁷.

²⁵ Y. Kaufmann, *The Religion of Israel. From Its Beginnings to the Babylonian Exile*, New York 1972, 197-199.

²⁶ R. Nurmela, *The Levites. Their Emergence as a Second-Class Priesthood* (SFSHJ), Atlanata 1998.

NAJWAŻNIEJSZE KONKLUZJE W ODNIESIENIU DO BIBLIJNEGO URZĘDU LEWITÓW

Jak widać z zaprezentowanej wyżej panoramy poglądów na temat urzędu lewitów i ich stosunku do instytucji kapłaństwa, jak dotąd nie udało się wypracować egzege-
tom jednej wspólnej linii interpretacyjnej ani w aspekcie genezy, ani też kolejnych etapów jego historii. Do dnia dzisiejszego uczeni toczą spory zarówno przy określaniu charakteru wzajemnych relacji pomiędzy poszczególnymi grupami i rodami pełniącymi funkcje kapłańskie i kultyczne w Izraelu lub pretendującymi do tej roli, jak i przy określaniu wiarygodności i archaiczności biblijnych tradycji poświęconych tym zagadnieniom. Jedyną kwestią, co do której wszyscy egzegeci są zgodni, jest wielowątkowość i złożoność dziejów izraelskiego kapłaństwa, które zdeterminowała długotrwała rywalizacja o przewodnictwo rozgrywająca się między kilkoma rodami izraelskiej społeczności. Podsumowując prezentowane wyżej próby rekonstrukcji tych dziejów, należy zauważyć, iż żadna z przytoczonych hipotez nie jest w pełni przekonująca, gdyż w każdej z nich można znaleźć elementy oparte wyłącznie na domysłach czy też intuicji badawczej poszczególnych egzegetów. Z uwagi na dużą różnorodność istniejących tradycji i wielopłaszczyznowy a niekiedy nawet niespójny obraz lewitów i ich kultycznej posługi, z jakim spotykamy się na kartach Biblii, można wciąż zakwestionować nawet takie hipotezy i wnioski, które znajdowały powszechny poklask w dotychczasowych badaniach. Koronnym tego przykładem może być na przykład forowane przez większość egzegetów przekonanie, iż główną przyczyną społecznej degradacji lewitów była reforma religijna przeprowadzona przez króla Jozjasza. Teza ta staje się jednak trudna do udowodnienia, jeśli weźmie się fakt, iż kodeks deuteronomiczny, który przecież jest

²⁷ T. Polk, «The Levites in the Davidic-Solomonic Empire», *Stud-Bib* 9 (1972), 3-22.

uważany za teologiczny fundament działalności reformatorskiej Jozjasza (2Krl 22–23), najmocniej ze wszystkich tradycji Pięcioksięgu podkreśla rolę lewitów, nadając im szerokie kompetencje i rangę kapłanów. Do dziś nie udało się też do końca wyjaśnić, dlaczego tradycja deuteronomiczna oraz pozostałe źródła biblijne Pięcioksięgu prezentują ród Aarona z jednej strony jako szereg wybrany do pełnienia posługi kapłańskiej, a z drugiej, poddają ten fakt w wątpliwość. Podobnie rzecz się ma z precyzyjnym określeniem kompetencji lewitów i kapłanów, a nawet z ustaleniem jednoznacznej i precyzyjnej terminologii, za pomocą której są w Biblii prezentowane obie te instytucje²⁸.

Rodzi się więc pytanie, czy na podstawie aktualnej wersji tekstów biblijnych można w kwestii lewitów zaproponować jakiś trwały punkt odniesienia? Wydaje się, iż, po pierwsze, należy przyjąć, że być może już w czasie wędrówki przez pustynię, a na pewno w okresie zajmowania terenów Kanaanu, lewici pełnili jakieś ściśle określone obowiązki kultyczne. Dowodem na to są uznawane za archaiczne teksty zgromadzone w aneksie do księgi Sędziów (17,1–18,31), w których dość szczegółowo opisany już został urząd lewity, jego kultyczne zadania w lokalnych sanktuariach Izraela, a także ustalony został status społeczny i autorytet duchowy lewitów we wspólnocie hebrajskich pokoleń. Podobny, choć znacznie krytyczniej oceniany obraz lewickiego kapłaństwa obserwujemy także w przedmonarchicznym Izraelu w epoce młodości Samuela, który, jak wiadomo, dorastał u boku kapłana Helego i jego synów w przechowującym arkę sanktuarium w Szilo (1Sm 1–4). Na podstawie tych tradycji należy sądzić, że lewici rozumiani jako ściśle określona grupa bądź klan społeczny nigdy na ziemi kananejjskiej nie egzystowali w charakterze świeckiego pokolenia, które orężem lub

²⁸ Nie można wykluczyć, że niegdyś lewici i pokolenie Lewiego byli dwiema odrębnymi grupami etnicznymi i społecznymi. Z chwilą gdy z demograficznej mapy Izraela zniknęło pokolenie Lewiego, zaczęto mylić z nimi lewitów z powodu podobnej nazwy. J. R. Porter, «Lewici», w: P. Achtemeier, *Encyklopedia biblijna*, Warszawa 1999, 669.

też inną drogą zabiegało o rozszerzenie własnych terytoriów i wpływów. Wszystko wskazuje też na to, że lewici jako grupa etniczna nigdy nie mieli statusu przybyszów w Izraelu *gērîm*. Za najważniejszą natomiast biblijną autoryzację świadczącą o wyjątkowej pozycji społecznej lewitów i ich powołaniu przez Jahwe do godności kapłańskiej należy uznać epizod ze złotym cielcem pod Synajem (Wj 32–33). Po drugie, choć takie tradycje biblijne jak: Wj 32–33; Lb 16–18; 1 Sm 1–4; Ez 44 dość mocno konfrontują ze sobą najważniejsze linie kapłańskie w Izraelu, raz stając po stronie Aaronitów, innym zaś po stronie Sadokitów czy lewitów, to jednak tym ostatnim teksty biblijne zawsze i niezmiennie przyznają poczesne miejsce w hierarchii personelu świątynnego, gwarantując im zarówno prawo do sprawowania funkcji kapłańskich i dochody związane z wypełniania praktyk kultycznych, jak też oddając w ich ręce funkcjonowanie najważniejszych miejsc kultu w Izraelu. Po trzecie, wydaje się, że dość skomplikowany i nie do końca jednobrzmiący stosunek lewitów do kapłanów wywodzących się od Aarona jest nie tylko owocem długiego procesu edycji biblijnych tradycji Pięcioksięgu, które w zależności od teologicznego środowiska i epoki, w których powstały, w różny sposób ujmowały tę kwestię, lecz także rezultatem rzeczywistych kolei losu rywalizujących ze sobą instytucji. Można przypuszczać, że podczas wędrówki hebrajskich pokoleń przez pustynię kultyczną czcياً otaczano tylko jeden przedmiot, a był nim Namiot Spotkania kryjący arkę przymierza i tylko jedno miejsce, to znaczy obszar wokół tego Namiotu. W tym okresie najważniejsze funkcje kapłańskie i kultyczne powierzono Aaronowi i jego synom, zaś pozostali lewici spełniali zadania niższej rangi, które polegały na transporcie i ochronie tych świętych przedmiotów. Sytuacja, z jaką spotykamy się w księdze Powtórzonego Prawa nie odzwierciedla już tej epoki, lecz antycypuje sytuację Izraelitów, jaka miała miejsce po osiedleniu się na ziemiach Palestyny, kiedy to nie tylko lewici, ale wszystkie pokolenia uległy mocnemu rozproszeniu. W tym nowym kontekście historycznym nie można było już mówić tylko o jednym miejscu kultu,

a lewici rozeszli się po całym terytorium Kanaanu i zaczęli sprawować posługę kapłańską w wielu autoryzowanych miejscach kultu Jahwe. Ta sytuacja trwała od czasu sędziów praktycznie aż po upadek monarchii w Izraelu (722 r.). Dopiero w końcowych dziesięcioleciach monarchii dawidowej, a dokładnie rzecz biorąc za panowania Jozjasza, synkretyzm religijny panujący w Kanaanie, a także wielka liczba pogańskich, czy też izraelskich, ale nie obsługiwanych przez lewitów, sanktuariów spowodowały drastyczną i zdecydowaną ingerencję judzkiego władcy, której zasadniczym celem było skupienie liturgii w świątyni jerozolimskiej i likwidacja wszystkich pozostałych miejsc kultu. Ten stan rzeczy został utwierdzony także po upadku monarchii i religijnego centrum Izraela w Jerozolimie w 587/586 roku. W okresie po niewoli babilońskiej zdziesiątkowana wspólnota Izraela pozostała wierna idei tylko jednego sanktuarium jerozolimskiego, które ponownie oddała w ręce kapłanów wywodzących się z domu Aarona. Lewitom natomiast przydzielono znowu posługi niższego rzędu i podporządkowano ich kapłańskiej arystokracji Aaronitów.

Summary

There is hardly anything like a consensus of opinion among scholars regarding the history of the Levites. The relationships among the various groups, the circumstances of their conflicts and the tradition history behind the texts are all disputed. The only constant is the notion that behind the texts stands a conflict between rivals for the priesthood. We must ask ourselves if this, the starting point for research for the last century, is fundamentally misguided.

*ks. Dariusz Dziadosz
ul. Zamkowa 5
37-700 Przemyśl*

Ks. DR HAB. DARIUSZ DZIADOSZ, ur. 1968, doktorat nauk biblijnych, adiunkt w Katedrze Ksiąg Historycznych i Dydaktycznych Starego Testamentu w INB KUL. Autor rozlicznych publikacji naukowych, w tym kilku książek (m.in. *Monarcha odrzucony przez Boga i lud. Proces redakcji biblijnych tradycji o Saulu*, Przemyśl 2006).